

INSTITUCIONS NO INSTITUCIONALS? ELS FONAMENTS DE LA IDENTITAT SOCIAL A LA BARCELONA MODERNA¹

James S. Amelang
Universitat Autònoma de Madrid

1. Què significaven les institucions pels homes i les dones del carrer, a la Barcelona moderna? Quins papers jugaven les institucions en construir identitats col·lectives? Fins a quin punt un menestral, posem per cas, o un treballador, s'identificava amb els seus propòsits i n'aprojava les pràctiques? Certament, és més fàcil de plantejar aquestes qüestions que no pas de contestar-les.

Hom podria començar amb l'observació, banal, que els catalans de l'època moderna miraven les seves institucions des d'un ample ventall de punts de vista. Bé es pot sospitar que la majoria de la gent comuna es resignava a remugar sobre l'oberta corrupció, el favoritisme i la ineficàcia que infestaven els òrgans de govern a tots els nivells. Tanmateix, probablement també pensava que les coses anirien pitjor si tals institucions no hi fossin per defensar les tradicions i els privilegis locals i l'ordre constitucional. De vegades, la gent comuna expressava la seva opinió d'una manera més clara i directa. Durant el conflicte sobre el jurament del virrei el 1623, per exemple, "anà tanta multitud de gent a la Diputació que los pobres diputats se pensaren crepar per por de avalot de poble".² En canvi, el 1640 una gentada semblant va posar en risc les seves vides per alliberar els Diputats empresonats a la presó reial. Significativament, durant la tensa dècada i mitja que transcorregué entre ambdues dates, una similar combinació, oscil·lant entre el rebuig i el respecte, va ser l'actitud envers els consellers barcelonins.³ Quina d'aquestes postures expressava més bé les lleialtats populars a llarg termini?

Pràcticament, no ha estat dut a terme cap treball sobre les actituds que els ciutadans normals tenien envers les moltes institucions que envoltaven i (si més no, teòricament) tutelaven les seves vides. Naturalment, aquestes són qüestions que requereixen examen pacient, sense apriorismes ni anacronismes, i també una recerca detinguda i un ús imaginatiu de les fonts. Un punt de partida útil seria distingir entre dos tipus, o esca-

1. Agraïxo molt els comentaris i suggeriments del traductor d'aquest treball, l'amic Xavier Gil.

2. J. Pujades, *Dietari*, ed. J.M. Casas Homs, Barcelona, 1975, III, p. 128.

3. Sobre els aldarulls, vegeu els relats detallats al dietari de Pujades (*op. cit.*), així com el *Manual de novells ardis: vulgarment apel·lat Dietari de l'antich consell barceloní*, Barcelona, 1892-1975, vols. 8-12; i M.Parets, "Dels molts succeïsos que han succeït dins Barselona y en molts altres llocs de Catalunya, dignes de memòria", a la Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 224.

les, d'organització sociopolítica. Gran part de l'atenció historiogràfica s'ha ocupat d'institucions nacionals o "macro-institucions": el monarca, la cort, els òrgans de l'estat central, Corts, Generalitat, Audiència i altres tribunals i organismes per l'estil. Poden distingir-se de les "micro-institucions", que abasten des de fòrums d'ample abast urbà, com el govern municipal, fins a cossos més específics i localitzats, com ara grups familiars i de parentiu, gremis, confraries i parròquies.

Sembla oportú que en aquest Congrés, dedicat a l'estudi de les institucions catalanes, es pari també atenció a aquests darrers àmbits, no tan formals ni estructurats com les macro-institucions, però certament no pas menys importants. Deixar-los de banda podria distorsionar seriosament la visió global de la vida social de la Barcelona de l'Edat Moderna. Resulta, però, que fins ara les micro-institucions barcelonines no han estat gaire estudiades, tot i que hi ha treballs en curs. Per aquest motiu, la present comunicació pretén també oferir una orientació bibliogràfica sobre el que en aquest terreny s'està fent en relació a ciutats d'altres països europeus.

Amb aquests propòsits, podem començar tot oferint un criteri i una hipòtesi. El criteri és que, l'anàlisi de les institucions, cal fer-la tenint ben present les seves relacions amb l'experiència humana. Aquest terme, experiència, és imprecís i problemàtic; però, si no se'l incorpora a l'estudi de les institucions, hom corre el risc de donar una visió massa estàtica i fins i tot despersonalitzada de les institucions –tant de les més formals i oficials com de les poc estructurades– i, per extensió, de la vida social. La hipòtesi és que les macro-institucions van esdevenir centres significatius de l'atenció popular, tant en sentit positiu com negatiu, només de manera esporàdica. Pel contrari, les institucions intermèdies o micro-institucions van jugar un paper molt més notable en la vida i la lleialtat quotidianes de la gent normal.⁴ Gràcies a la seva major proximitat a la vasta majoria d'habitants de la ciutat, aquestes "institucions no-institucionals" van resultar de molt més pes com instruments d'organització social i com centres de lleialtats populars.

2. Quin sentit té veure la família com una institució? Podríem començar a contestar considerant l'etimologia del terme. *Institutio* tenia originàriament diversos significats, que anaven des de tracte, costum i mètode fins a ensenyament o instrucció. És prou clar que una entitat tan polivalent com la família va exercir totes aquestes funcions i afectava directament les vides dels habitants de les ciutats modernes. I és a la família on es poden detectar de manera més ràpida les tensions entre regles generals i col·lectives, d'una banda, i experiències i decisions personals, de l'altra. Així, doncs, la família i els parents es trobaven al bell mig de la relació dinàmica entre institucions i individus, entre costums i normes, d'un costat, i activitat humana, de l'altre.

La família i la més àmplia xarxa de parentiu en la qual es basava constituïen el marc bàsic de producció i reproducció, en termes econòmics, socials, polítics i culturals, dels homes i dones moderns. I, malgrat la seva omnipresència –o potser a causa d'això–, és una de les institucions l'estudi de la qual es fa més escàpol. El fet que no coneguem gairebé res de la família i la vida familiar a Barcelona durant els segles XVI i XVII és una realitat que no pot pas atribuir-se a la manca de fonts. Endegar recerques orientades cap aquest món, difícil però significatiu, té, doncs, un prometedor camp.

3. Les organitzacions de barri han estat poc estudiades pertocant Espanya, en contrast amb altres parts d'Europa, on, en anys recents, micro-institucions situades intramurs han atret considerable atenció. Hi ha treballs sobre els *gonfalon*i de Florència, els *seggi* de Nàpols i els *rioni* de Roma, que eren, tots ells, cossos permanents i semi-independents, als

4. Per una visió general, vegeu J.S. Amelang, "Distribució social i formes de vida (la societat barcelonina als segles XVI i XVII)", a *Història de Barcelona*, vol. IV, *Barcelona dins la Catalunya moderna, segles XVI i XVII*, ed. J. Sobrequés i Callicó, Barcelona, 1992, especialment pp. 192-203.

quals pertocaven considerables responsabilitats en el govern local.⁵ Districtes d'aquests tipus jugaven importants papers polítics i fiscals no només a Itàlia, sinó també en ciutats arreu d'Europa. En molts entorns urbans hi havia barris, definits de manera oficial, que eren molt actius en un ample ventall de funcions, com ara recaptació d'impostos, manteniment de l'ordre públic, organització de la milícia o ronda nocturna, i distribució de beneficència en ocasió de pestes, fams o altres emergències.⁶

De tota manera, seria un error limitar les atribucions dels barris a funcions ben formalitzades. El veïnatge constituïa un factor organitzador de primer ordre en la vida quotidiana, així com un centre molt específic de cara a les identitats socials. El "bon veïnatge" era un potent ideal de conducta pública i privada, i els veïns no dubtaven a exigir-se, els uns als altres, obligacions i consideracions especials, al marge de si el barri era formalment reconegut com a tal per les autoritats municipals.⁷

El cas de Barcelona és instructiu en aquest respecte. La capital del Principat era notable per la seva manca d'articulació intramurs. A vegades, és cert, el Consell de Cent delimitava "quarters" i "barris" a efectes fiscals o en ocasions especials com l'ajut davant fam i pestes. Però aquests eren organismes temporals, mancats d'autonomia i d'una continuada vida per sí mateixos. Tot i així, l'absència d'organitzacions veïnals oficials no vol dir que les lleialtats geogràfiques no juguessin un paper en la vida dels barcelonins. Ben al contrari: les identitats socials estaven sovint fortament arrelades en els barris. Això es veu de manera molt clara pertocant la Ribera, el populós barri vora mar, dintre el qual coexistien dos dels símbols socials més visibles de la Barcelona moderna. D'una banda, a la Ribera es trobava el carrer de Montcada, l'opulent aparador de les fortunes mercantils i patrícies de la ciutat. De l'altra, el barri va guanyar notorietat gràcies a la seva vessant portuària, l'atapeïda concentració d'habitatges on vivien estibadors, pescadors i altres persones d'entre els habitants més pobres de la ciutat. En especial durant els difícils anys de la primera meitat del segle XVII, la gent de la Ribera va esclatar freqüentment en actes de violència de masses en defensa del pa barat i de pràctiques laborals tradicionals. Dotat d'un agut sentit d'identitat

5. D.V. Kent i F.W. Kent, *Neighbours and neighbourhood in Florence: The district of the Red Lion in the 15th century*, Locust Valley, Nova York, 1982; J.A. Marino, "The priorities of place in the Most Faithful City of Naples: Noble seggi, popolo seggio and Spanish military defense", a *Absolutism and urban space in early modern Italy*, eds. R.B. Litchfield i G.W. Symcox, en premsa, Princeton, 1994; L. Nussdorfer, *Civic politics in the Rome of Urban VIII*, Princeton, 1992, *passim*. Vegeu també I. Robertson, "Neighborhood government in Malatesta Cesena", a *Patronage, art and society in Renaissance Italy*, eds. F.W. Kent i P. Simons, Canberra-Oxford, 1987, pp. 99-110; i D. Romano, *Patricians and popolani: The social foundations of the Venetian Renaissance state*, Baltimore, 1987.

6. Sobre els barris com entitats administratives, vegeu P. Slack, "Metropolitan government in crisis: the response to plague", a *London, 1500-1700: The making of the metropolis*, eds. A.L. Beier i R. Finlay, Londres, 1986, pp. 60-81; i V. Pearl, "Change and stability in 17-century London", a *The Tudor and Stuart town: a reader in English urban history, 1530-1688*, ed. J. Barry, Londres, 1990, pp. 136-165. Sobre l'organització de la milícia per part dels barris, vegeu G. Picot, "Recherches sur les quartieriers, cinquanteniers et dixainiers de la ville de Paris", *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France*, 1 (1875), pp. 132-166; E. Haverkamp-Begemann, *Rembrandt. The Night Watch*, Princeton, 1982, especialment pp. 37-50; i R. Descimon, "Milice et identité bourgeoises à Paris au temps de la Ligue", comunicació inèdita presentada a: "Colloque sur les identités urbaines", École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, març 1992.

7. Per veïns i barris urbans, vegeu C. Klapisch-Zuber, "Parenti, amici e vicini: il territorio urbano d'una famiglia mercantile del XV secolo", *Quaderni Storici*, 33 (1976), pp. 953-982; D.O. Hughes, "Neighbors and kinsmen in medieval Genoa", a *The medieval city*, eds. H.A. Miskimin i altres, Nova York, 1977, pp. 95-112; H. Burstin, *Le faubourg St.-Marcel à l'époque révolutionnaire*, Paris, 1983; D. Garrioch, *Neighbourhood and community in Paris, 1740-1790*, Cambridge, 1986; A. Farge, *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au 18e siècle*, Paris, 1986; J.P. Boulton, *Neighbourhood and society: A London suburb in the seventeenth century*, Cambridge, 1986; J.R. Farr, "Cimmine nel vicinato: ingiure, matrimonio e onore nella Digione dei 16 e 17 secoli", *Quaderni Storici*, 66 (1987), pp. 839-854; i E. Muir i R. Weissman, "Social and symbolic places in Renaissance Venice and Florence", a *The power of place: Bringing together geographical and sociological imaginations*, eds. J.A. Agnew i J.S. Duncan, Londres, 1989, pp. 81-104. Sobre la idea de bon veïnatge, vegeu J.A. Sharpe, "'Such disagreement betwix neighbours': Litigation and human relations in early modern England", J. Bossy, ed., Cambridge, 1983, pp. 167-187; i A. Gregory, "Witchcraft, politics and 'good neighbourhood' in early-17th-century Rye", *Past and Present*, 133 (1991), pp. 31-66.

col·lectiva, la Ribera no necessitava de demarcacions oficials per constituir-se com un barri ben identificat, alhora que, també, conflictiu.⁸

4. Les parròquies barcelonines tenien un ventall de funcions oficials relativament reduït, i les seves activitats extramurs es limitaven a participar ocasionalment en processons ciutadanes i altres actes rituals. Significativament, no jugaven pràcticament cap paper en la vida política local. Això contrastava amb l'experiència d'altres ciutats, com València, Múrcia o Saragossa, on, almenys alguns càrrecs municipals eren elegits per veïns circumscriïts en parròquies o bé eren sel·leccionats d'entre ells; o com a França, on les parròquies ajudaven a la recaptació d'impostos reials, com la *taille personnelle*.⁹ Ara bé, encara que les parròquies no tenien a Barcelona atribucions polítiques ni administratives oficials, sí que van exercir diverses funcions socials importants. Entre les més cabdals destacava la seva actuació en administrar la política assistencial de pobres.

Malgrat la seva palesa importància per a la societat i l'economia urbanes, pràcticament no coneixem res sobre la pobresa i la caritat a la Barcelona moderna, i encara menys sobre la responsabilitat específica de les parròquies en la distribució d'almoïna als pobres.¹⁰ És probable que les parròquies juguessin un crucial paper intermediari entre, d'una banda, altres institucions caritatives –confraries, monestirs, la pia almoïna, la Misericòrdia, hospitals– i, de l'altra, la pràctica de caritat personal per donants individuals, àmpliament difosa i documentada –només en part– mitjançant els testaments. Tot i així, el bací de pobres vergonyants (distribució secreta d'almoïna a aquells que eren reticents a identificar-se públicament com a necessitats) i la distribució esporàdica de dots i altres formes d'inversions caritatives eren només unes quantes de les responsabilitats assumides per les parròquies. També actuaven com a importants àmbits de sociabilitat, com a instruments (fins a cert punt) de control social, com a teatre per l'exteriorització visible de jerarquies locals, i altres funcions per l'estil.

A més, és clar que les parròquies representaven més per a uns ciutadans que per a d'altres. Els que participaven de manera més estreta en els afers parroquials no eren les classes privilegiades, que solien practicar el seu patronatge per mitjà dels capítols de la catedral, de monestirs i convents, molts membres dels quals procedien exclusivament de l'aristocràcia. Per comptes, els parroquians més actius eren reclutats d'entre les classes

8. Per una exposició més detallada d'aquest argument, vegeu J.S. Amelang, "People of the Ribera: Popular politics and neighborhood identity in early modern Barcelona", a *Culture and identity in Early Modern Europe, 1500-1800: Essays in honor of Natalie Zemon Davis*, eds. B.B. Diefendorf i C. Hesse, Ann Arbor, Michigan, 1993, pp. 119-137.

9. L. Tramoyeres Blasco, *Instituciones gremiales: su origen y organización en Valencia*, València, 1889, pp. 309-334; E. Chacón Jiménez, *Murcia en la centuria del Quinientos*, Múrcia, 1979, pp. 441 i 467; J.P. Gutton, "Confraternities, curés and communities in rural areas of the Diocese of Lyon under the Ancien Régime", a *Religion and society in early modern Europe*, ed. K. von Greyerz, Londres, 1984, pp. 202-211, en especial 210; M.I. Falcón Pérez, *Zaragoza en el siglo XV. Morfología urbana, huertas y término municipal*, Saragossa, 1981, pp. 37-42; G. Redondo Veintemillas, *Las corporaciones de artesanos de Zaragoza en el siglo XVII*, Zaragoza, 1982, pp. 148-150; i J.R. Farr, *Hands of honor. Artisans and their world in Dijon, 1550-1650*, Ithaca, 1988, pp. 86-87. Vegeu també S. i B. Webb, *English local government from the Revolution to the Municipal Corporation Act: the parish and the country*, Londres, 1906.

10. Hi ha uns quants estudis sobre assistència de pobres a les parròquies barcelonines baixomedievals. Vegeu els diversos articles a *A pobreza e a assistência a os pobres na Península Ibérica durante la Idade Media*, Lisboa, 1973; i M. Pardo Ferrández, "El bací dels pobres vergonyants' de la parròquia de Santa Maria del Mar", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 8 (1980), pp. 146-164. Sobre assistència parroquial a altres llocs, vegeu: L. Cahen, "Les idées charitables à Paris au 17e et au 18e siècle d'après les règlements des compagnies paroissiales", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 2 (1900-1901), p. 5-22; T.R. Forbes, *Chronicle from Aldgate: Life and death in Shakespeare's London*, New Haven, 1971, pp. 179-228; R.W. Herlan, "The social articulation and configuration of poverty in London on the eve of the Restoration", *Guildhall Studies in London History*, 2 (1976), pp. 43-53; D. Romano, "Charity and community in early Renaissance Venice", *Journal of Urban History*, 11 (1984), pp. 63-82; M. Dinges, "L'assistance paroissiale à Bordeaux à la fin du 17e siècle", *Histoire, Économie et Société*, 5 (1986), pp. 475-507; S. Macfarlane, "Social policy and the poor in the later seventeenth century", dins *London, 1500-1700: The making of the metropolis*, eds. A.L. Beier i R. Finlay, Londres, 1986, pp. 252-277; i J. Henederson, "The parish and the poor in Florence", *Continuity and Change*, 3 (1988), pp. 247-272.

mitges ben establertes, els mercaders, professionals i mestres gremials, que integraven les seves obrieres.¹¹

En aquest punt, pot ser adequat introduir un concepte procedent de la historiografia d'altres països europeus durant l'Edat Moderna. En anys recents, historiadors d'Anglaterra i d'altres indrets han utilitzat el terme "parish elite", o èlite parroquial, per a designar un estament o grup social integrat per membres no pas de les èlites nacionals o supralocals, sinó dels nivells superiors de la "middling sort", o capes mitges, en àmbits tan urbans com rurals.¹²

El fet que diferents tipus d'èlites dominessin i es superposessin en diferents contextes és una observació que pot ser aplicada amb utilitat a les micro-institucions de les quals estem tractant. Així, per exemple, Ian Archer ha suggerit que l'estabilitat social en un món urbà modern era assolida a través de l'hàbil manipulació per part de l'èlite mercantil londinenca, de les seves connexions amb els seus inferiors socials—especialment les classes mitges— a través d'una diversitat d'institucions intermèdies. Entre aquestes, destacaven les parròquies, les quals, a l'igual que gremis i confraries, tenien les pròpies èlites, que, malgrat això, es trobaven relegades a posicions subordinades dins d'altres institucions.¹³

5. Segurament que no cal insistir en l'importància de les corporacions d'oficis en la vida de la majoria dels barcelonins, però, de tota manera, no deixa de sorprendre que siguin tan poc conegudes pels segles XVI i XVII. No tant sols ens manca informació precisa sobre les seves múltiples funcions socials i econòmiques, sinó també sobre les més àmplies conseqüències que aquests crucials cossos intermedis tenien per a la vida i cultura urbana. Les possibilitats d'una sociabilitat interclassista en les confraries devocionals, per exemple, és un tema que mereix ser estudiat.¹⁴

Tanmateix, és important tenir present que no tots els tipus d'artesans estaven vinculats per igual amb les corporacions que (si més no, en teoria) els representaven. Que els oficials i altres persones que ocupaven posicions intermèdies dins la jerarquia gremial estaven queixosos del control exercit pels mestres sobre les organitzacions corporatives està testimoniats pels diversos intents de crear associacions d'oficials separades.¹⁵ Per bé que només algunes d'aquestes accions van tenir èxit, no podem descartar la possible existència, entre els oficials, de formes d'organització informals o àdhuc subterrànies, a l'estil de les *compa-*

11. Pràcticament, no hi ha estudis específics sobre obrieres a Espanya. De fet, moltes àrees fora del Llevant no tenien tals organismes, segons J.L. Galán Cabilla, "Economía, muerte y derecho parroquial: la parroquia de San Sebastián de Madrid (1695-1747)", tesi de llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Madrid, 1993, p. 44. Sobre administració de parròquies en altres llocs, vegeu: P. Goujard, "Les fonds des fabriques paroissiales: une source d'histoire religieuse méconnue", *Revue d'Histoire de l'Église en France*, 68 (1982), pp. 99-111; M. Aubrun, *La paroisse en France des origines au 15e siècle*, París, 1986; Pearl, "Change and stability"; i M.J. Power, "The East London working community in the 17th century", a *Work in towns, 850-1850*, eds. P.J. Corfield i D. Keene, Leicester, 1990, pp. 103-120, en especial 115-116.

12. Sobre notables o èlites parroquials a Anglaterra, vegeu: K. Wrightson, *English society, 1580-1680*, Londres, 1982, pp. 170-173, 180-182 i 220-228. Per Itàlia, vegeu Romano, *Patricians*, p. 96; A. Torre, "Village ceremonial life and politics in eighteenth-century Piedmont", dins *Disciplines of Faith: Studies in religion, politics and patriarchy*, eds. J. Obelkevich i altres, Londres, 1987, pp. 194-207; i G. Levi, *La berencia immaterial. La historia de un exorcista piemontés del siglo XVII*, Madrid, 1991.

13. I. Archer, *The pursuit of stability. Social relations in Elizabethan London*, Cambridge, 1991. Vegeu, també, R.A. Schneidez, *Public life in Toulouse, 1463-1789: From municipal republic to cosmopolitan city*, Ithaca, 1989, especialment pp. 167-252, pel seu anàlisi del caràcter interclassista de l'activisme religiós dels laics.

14. Per un estudi extremadament interessant en aquest sentit, vegeu R.F.E. Weissman, *Ritual brotherhood in Renaissance Florence*, Nova York, 1982. Pel que fa al segle XVIII i a l'organització i activitat econòmica, Pere Molas ofereix detallada informació en *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la Revolución Industrial*, Madrid, 1970.

15. Alguns detalls a L. Corteguera, "Artisans and politics in Barcelona, 1550-1650", tesi doctoral inèdita, Princeton University, 1992, pp. 24-27.

gnonnages franceses.¹⁶ Que en el món hispànic aquest tipus d'“organització no organitzada” prengué la forma de confraries devotes és una possibilitat ben definida.

6. El propòsit d'aquesta comunicació ha estat esbossar unes línies d'anàlisi per on sigui possible d'orientar treballs futurs, i oferir un seguit de referències sobre altres casos europeus, que poden ajudar a conceptualitzar aquestes qüestions. Hem centrat la comunicació en la societat urbana, però bona part del que resta dit es també aplicable al món rural.¹⁷ Hem intentat presentar uns pocs punts elementals, resumibles de la següent manera:

Primer, és convenient de qüestionar —com han fet altres autors— el que ha estat apropiadament anomenat “la il·lusió d'estructura”.¹⁸ Els historiadors tenim inclinació a reproduir, sovint de manera inconscient, les categories i classificacions de les institucions que van generar els documents amb els quals treballem. Aquesta literalitat dóna lloc a una lectura del passat acrítica i despullada de problemes, una lectura en la qual les institucions —en especial les macro-institucions— predominen sobre la gent, mentre que el paper decisiu jugat per les decisions individuals i per altres factors contingents és deixat de banda. D'aquí que calgui desitjar una manera de concebir les institucions, de tots els formats i formes, amb un esperit flexible i dinàmic. En comptes d'una anàlisi descendent de dalt a baix, una anàlisi foucaultiana (o hegeliana), que redueix les institucions a elements que marquen límits i constriccions en les vides de la gent comuna, l'enfocament que convé adoptar, en canvi, les insereix dins de pautes més àmplies de sociabilitat i estratègies individuals i col·lectives. És indubable que les institucions sotmetien la gent a les seves voluntats. Però, persones de totes les condicions van saber desenvolupar estratègies adaptatives, i no foren poques les que van sotmetre, almenys algunes de les institucions que les envoltaven, a les seves pròpies voluntats.¹⁹

Segon, les institucions no significaven pas el mateix per a tothom, i això pot ésser dit tant dels micro com dels macro-organismes. Una distinció òbvia i important és la del gènere. Va poder l'exclusió d'obrerries i altres organitzacions parroquials empènyer les dones cap a llocs alternatius de devoció, com ara monestirs mendicants, amb la seva perllongada tradició de confraries obertes tant a dones com a homes, i ordes terciaris com les confraries dominiques del Rosari o la confraria franciscana del Cordó?. Ja hem vist, en el cas de les parròquies, que els papers més actius en la vida parroquial eren exercits pels membres de l'èlite parroquial, laxament definida. També ha estat suggerida la utilitat d'estendre aquest

16. E. Coornaert, *Les compagnonnages en France, du Moyen Age à nos jours*, París, 1966; J.P. Bayard, *Le compagnonnage en France*, París, 1978. Per organitzacions corporatives en general, vegeu *Work in France: Representations, meaning, organization and practice*, eds. S.L. Kaplan i C.J. Koepf, Ithaca, 1986; J. Reviel, “Les corps et communautés”, dins *The political culture of the Old Regime*, ed. K. Baker, Oxford, 1987, pp. 225-242; el número sobre “Corporacions i comunitats a l'Antic Règim” a *Annales, E.S.C.*, 43 (2), (1988); i S. Cerutti, *Mestieri e privilegi: nascita delle corporazioni a Torino, s. 17-18*, Torí, 1992.

17. Sobre la vida parroquial al medi rural, per exemple, el millor estudi, amb diferència, relatiu a la Catalunya moderna és el de J.M. Puigvert i Solà, *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud: Riudellots de la Selva*, Barcelona, 1986. Vegeu també el seu “Parròquia i societat rural a la Catalunya d'Antic Règim. L'exemple de Riudellots de la Selva”, *recerques*, 20 (1988), pp. 171-196.

18. Aquesta expressió procedeix del títol d'un suggeridor article de Heather Swanson, “The illusion of economic structure: Craft guilds in late medieval English towns”, *Past and Present*, 121 (1988), pp. 29-48. Advertències semblants sobre la mateixa il·lusió d'estructura en el món familiar, basada en dades censals, apareixen a: L. Berkner, “The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure”, *Journal of Interdisciplinary History*, 5 (1975), pp. 721-738; Levi, *Herencia immaterial* i el seu “Family and kin — a few thoughts”, *Journal of Family History*, 15 (1990), pp. 567-578; *Interest and emotion: Essays on the study of family and kinship*, eds. H. Medick i D.W. Sabean, Cambridge, 1984; i A. Blum i M. Gribaudi, “Des catégories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace social”, *Annales, E.S.C.*, 45 (1990), pp. 1365-1402.

19. Per enfocaments en aquest sentit per micro-institucions, vegeu els estudis compilats per Edoardo Grendi sota el títol “Sistemi di carità: esposti e internati nella società di antico regime”, *Quaderni Storici*, 53 (1983). Per observacions relatives a les macro-institucions, X. Gil, “Culturas políticas y clases dirigentes regionales en la formación del estado moderno: un balance y varias cuestiones”, a *Les élites locales et l'État dans l'Espagne moderne, XVIe-XIXe siècle*, París, 1993, pp. 173-174.

concepte als gremis i altres institucions “populars”. L’existència d’aquests mons relativament privilegiats serveix per recordar-nos la cabdal distinció entre els que es sentien inclosos en la societat corporativa, en maneres diverses, i els que –per opció pròpia o forçats per les circumstàncies– vivien sota la seva jurisdicció. Els primers s’identificaven clarament amb valors conservadors, com estabilitat, integració i jerarquia. Els darrers vivien una existència molt més precària, i sens dubte sentien una vinculació menor cap a les institucions i identitats, tant les “micro” com les “macro”, de l’existència urbana assentada.

Finalment, i amb caràcter més general: aquesta anàlisi suggereix que seria un error reduir les actituds –que constitueixen el tema central d’aquesta comunicació– a una dicotomia de l’estil sí o no, a favor o en contra. Hom pot pensar que la majoria de la gent vivia la seva vida al mig, i feia front a les seves circumstàncies amb sentiments ambivalents, barrejats. Les actituds envers institucions o la conducta al seu interior no deuen constituir-ne excepció. L’anàlisi històrica, tant si s’ocupa d’escales “macro”, “micro” o intermèdies, esdevé realment convincent quan procura incorporar aquest sentit de complexitat. En fer-ho així, presenta una visió més realista de les creences i conductes de la gent no solament en el passat, sinó també en el present.